

Nedirnuta sjećanja

Kada su mi ponudili da za CMJ pišem o svojim iskustvima iz Domovinskog rata, otvorile su se skrivene rane u meni. Ponovno se otvorio brižno skrivan svijet tame i svjetla koji sam godinama s velikim naporom duboko potiskivala u sebi. Već nekoliko godina pokušavam živjeti u prividu običnog života, među ljudima s banalnim svakodnevicama pretvarajući se da im pripadam. Ali priznajem, ovih nekoliko mirnih godina sigurno nije bilo dovoljno vremena za oporavak duše. Ostala su nedirnuta sjećanja. I postavljam sebi pitanje- smijem li i jesam li pripravna početi izvlačiti iz razbacanih ladica duboko pohranjena, još nesložena, s velikim naporom zaključavana ratna sjećanja? Moji službeni ratni dnevници, intimna ratna kazivanja, ratne karte, šifarnici, zapovijedi, liječnički nalazi, osmrtnice, brzojavi s najgorim vijestima, fotografije, isječci iz novina, pisma njihove djece i slike njihovih djevojaka. Krhotine granata, prazne kapsule raznog kalibra, lančići s aluminijskim pločicama na kojima su ispisana imena i krvne grupe onih kojima krv više nikada neće biti potrebna, ratna radna uniforma oblijepljena flasterima i povozima s džepovima još punim požutjelih prvih zavoja. I opasači, čizme istrošenih potplata, ranac, vreća za spavanje, šljem i crvena beretka. Sve je odloženo na tavanu stotine kilometara dalje od mene kao da čeka da ga prekrije prašina zaborava. Uvijek me svaka misao na moje ratne relikvije baca na koljena. Ali, ništa se izgleda ne zaboravlja, sve viri iz zaključanih pretinaca, iz mraka tobožnjeg zaborava. Sve stoji preda mnom, svjetluca svojim bivšim postojanjem, podsjećajući me i ranjavajući.

U pisanju o sebi, kao namjera ili nesvjesno popravlanje, javlja se želja da se uljepša vlastiti život, da se prikrije neka svoja mana ili da joj se umanjí težina, da se nađe opravdanje za neki ružan postupak, da se istakne neka neuočena ili nepostojeća osobina. Čovjek i nesvjesno ispravlja svoje uspomene, idealizirajući ljude i događaje koji su mu dragi, potiskujući ili potpuno zaboravljajući one koji su mu neugodni. No, ne želim biti samoj sebi zapreka, jer moj život nije ravan, moja borba nije bila samo moja i moja sjećanja ne smiju biti samo moja. Bila sam prva žena u profesionalnoj hrvatskoj vojsci na prvoj crti bojišnice, ali i jedna od mnogih koji su na različite načine doprinosili stvaranju moje, naše Domovine.

Kad su 1991. počeli ubijati moje prijatelje, stali na moje putove, uzeli mi kamen i oranicu, bila sam liječnik s velikim iskustvom rada u teškoj službi Hitne medicinske pomoći u Splitu. U otvorenim kamionima dovozili su moje vršnjake u prljavim plahtama u mrtvačnicu moje bolnice. Nisu imali vreća za mrtve. Želim, moram ići. Sigurno trebaju još liječnika. Naivno sam mislila da je višegodišnje iskustvo stečeno u radu hitne službe u velikom gradu dovoljna priprava za sva medicinska iskušnja koja me očekuju. Možda bi moje iskustvo i bilo dovoljno da mi putove nisu gađali teškim topništvom, da mi sanitetska vozila nisu ciljali iz zrakoplova u niskom letu, da me nisu gađali rasprskavajućim mecima, da moja medicinska sestra nije poginula pred mojim očima dva metra dalje od mene, da nije bilo minskih polja na putu mojim ranjenicima, da me detonacije nisu odbacivale u suprotne zidove, da se geleri nisu zabili i u moje meso.

U zapovjedništvu obrane grada general me je pitao kamo bih ja, rekao je da se priberem i da to nije za mene. Rekao mi je da rat nije modna prigoda, da ni čizme neću moći podnijeti a kamoli rovove, blato i granate. Osim toga, kazao je da žene ne primaju jer je rat muški posao. Odgovorila sam mu da znam i mogu pomoći, mogu organizirati i sve ću podnijeti. Molila sam ga da me primi, preklinjala sam toga markantnog, strogog, ozbiljnog i zabrinutog čovjeka. Jednostavno sam znala da se ne mogu više vratiti na stari posao, ništa i nitko me više neće spriječiti da odem među moje, među one kojima pripadam. Ovo je prigoda da se večernja molitva moga djetinjstva i još jedna Zdravomarija za Hrvatsku pretvori u stvarnost. I pretvorila se.

Danima i noćima su se na našoj nacionalnoj televiziji nizale slike

poginulih hrvatskih vojnika, nedužnih staraca, žena i djece, slike zapaljenih sela i dugih kolona prognanika, slike agresorskih zrakoplova punih smrtonosnog tereta, slike moćnih topova i tenkova. A ja sam odlučno i ustrajno jutrima sjedila pred generalovim vratima sve dok nije rekao: “No, dobro, doktorice, ujutro obavite liječnički pregled i psihologijsko testiranje, a nakon toga u logistici zadužite odoru. Navečer krećete s Ivanom. Pozdravite se s obitelji. Nadam se da ste shvatili da je neizvjesno kada ćete ih opet vidjeti”. Čvrsto mi je stisnuo ruku. Bilo je u tom stisku više ljudskoga nego vojničkoga, neke blagosti i naklonosti, ali i velike snage i podrške.

Dok me Ivan vozio prema Zagori, šutjeli smo, svatko u svojim mislima. On u poznato, ja u nepoznato. Glazba je bila preglasna, valjda zbog toga što slabo čuje jer je kod zadnjeg napada ranjen i popucali su mu bubnjići. A on je zapravo zaštitnički mislio da je bolje glasna glazba nego da me prepadne zvuk prvog susreta s granatom. Ipak je granata bila jača od glazbe. Ivan je zaustavio auto, ukočenu me izgurao i odvuкао do zaklona od kamene gromade. Samo je ponavljao: “Haubica, haubica, lezite, ne mičite se, ne bojte se, još dvije i gotovo im je punjenje”. Ubrzo sam spoznala kako on to sve zna. Već nakon kratkog vremena i sama sam znala kojim nas oružjem gađaju, prema zvuku granate sam znala odakle pucaju, koliko metara će nas granata podbaciti ili prebaciti. No, najviše smo strepjeli od zvuka koji je govorio “ova ide na nas, naša je”. Bože, samo da moje iz saniteta ne pogode. Nisam bila sebična, ali, tko će im pomoći ako nas pogode?! Bilo nas je malo, a dugačka crta obrane. Na prvoj crti bojišta moj sanitet je išao po svog ranjenika, nikada nismo čekali da nam ga netko donese. Htjeli smo što prije biti uz njega. Pomoć smo pružali u minskim poljima, na proplancima, na gudurama i golom kamenu, u tijesnim rovovima. Često smo se magarcima i konjima, po paklenoj vrućini, po ledu i snijegu, satima penjali do naših ranjenika i opet ih satima pažljivo izvlačili na sigurno. Po našim putovima padale su granate, gmizali su pos-koci i škorpioni, naši konji su padali od njihovih otrovnih ugriza, ali nas nitko nije mogao zaustaviti. Doći što prije, to je bio imperativ.

Nikada iz moga sjećanja neće iščeznuti slika moga prvoga ranjenika. Do toga trenutka svakodnevno je bilo ratnih djelovanja, ali srećom

praćenih manjim ozljedama, prijelomima, okrznućima metkom ili gelerom. U tom, za ratni sanitet relativno mirnom razdoblju, mučili smo se s nabavom sanitetskog materijala, brzom edukacijom bolničara u dese-tinama, asanacijom izvora pitke vode, ali i vlastitom vojničkom edukacijom. No, nažalost došao je i dan kada sam se morala susresti s glavnim zadatkom saniteta u ratu. Ranjenik. “Pravi” ranjenik.

Osamnaestog listopada '91. Stipan se zadnjim snagama uspio dovući do zaklona što mu ga je kamen pružao. Nepomično je ležao grudi priti-snutih punom i preteškom ratnom opremom od koje se ni tada nije odvajao. Samo su iz njegovih džepova ispale ručne bombe i sada opasno virile i prijetile iz škrte jesenje trave. Pažljivo sam uklonila tu iznenadnu prepreku koja mi je onemogućavala da kleknem pored Stipana i potražim uzrok njegovih svaki trenutak sve krvavijih hlača. Dok sam priručnim oštrim nožem parala njegovu odoru, već se u čizmama nazirala želatinozna ljubičasta krv. Bože, samo da mi ne umre, ne meni na rukama, molim te, Bože. “Stipane, Stipane”, tiho sam ga zazivala, “pričaj sa mnom, reci mi nešto, molim te”. “Snježana”, rekla sam svojoj bolničarki, “ne daj mu da ode, ne daj da izgubi svijest, pričaj s njim”. Stipan je mrmljao: “Moje noge, moje noge, gotov sam”. Snježana je, peti put, pokušavala u već kolabiranim venama na ogoljenoj Stipanovoj ruci postaviti iglu i, sretna što je uspjela, pustila je mlaz spasonosne infuzijske otopine. Ja sam već podvezivala lijevu natkoljenicu iz koje je krv sa svakim mojim pokretom sve manje liptala, a desna potkoljenica bila je neprepoznatljiv organ i gotovo uopće nije više krvarila. Hvala Ti, Bože, što će izgubiti samo nogu! Kako je puno potrebno da bismo bili skro-mni, preturala sam različite misli po svojoj sretnoj glavi. Sada je nada bivala sve većom, a i Stipanu se bolje pipao puls. Njegovo troje djece rast će uz oca. Znam da hoće. Samo da se sada svi odavde izvučemo. Hoćemo. Mrak je naša zaštita, oblačno je, nema mjeseca izdajice, a znamo i gdje su minska polja. Dok se ovi pregrupiraju, neće nas napasti do zore. Gotovo uvijek napadaju u zoru. Noću piju.

Ponekad sretnem Stipana na Rivi. Dobro podnosi novu protezu, a teže civilni život.

Mnogi nisu imali sreće kao Stipan. Ubrzo sam shvatila da ih ne smijem upoznavati niti pamtiti njihova imena, imena njihove djece, majki

i djevojaka, jer je to najveća opasnost za mene, za integritet moje duše i razuma, za moju koncentraciju i profesionalnost, za mene liječnicu. Morala sam se potpuno emotivno distancirati da bih cijelim svojim nepodijeljenim bićem mogla u svakom trenutku pomoći da prežive i da sama preživim. A to možeš samo ako su ti svi jednaki. Nije to bilo baš jednostavno, zahtijevalo je strogoću prema samoj sebi i prema njima. Zapravo su svi oni imali najljepša i najpamtljivija lica, ali to nisu smjeli znati. Zvala sam ih najljepšim imenima, ali to nisu smjeli čuti. Nisam mogla sakriti od sebe da te mlade ljude duboko u sebi gledam s nježnošću starije sestre koja voli mlađeg brata, ali pazi da ga ne razmazi, koja ga prekorava, ali samo da ga zaštiti i sačuva. Iako nisu bili svjesni da me godinama potpuno posjeduju i nisu znali za moje strahove, strepnje i ranjivost, opet su znali da ih osjećam, znali su da ću razumjeti svaki njihov problem. Ništa nisu znali o meni. Tako je bilo najbolje. Uostalom, kome bi to koristilo?! Jer, ako jedna žena može izdržati ovaj prokleti rat, onda nije ni muškarcu ratniku pristajalo iskazivati slabost. Potajno sam znala da smo im mi žene iz saniteta uzor. Bilo je dana kada sam im vidjela samo oči, daleke i stroge, nježne i izgubljene u mraku. Pratila sam ih, slijedila njihov pogled, išla za njim, suočavala ih sa svojim pogledom, trudila se proniknuti u govor njihovih očiju, tražila u njima ono što nisu htjeli izgovoriti, borila se za njihovo povjerenje. Kako im pokazati da biti slab ne znači biti slabić?! Kako im objasniti da je strah prirodan i da se od djece koja su rasla u cvijeću ne očekuje ratnička hrabrost?! Kako se boriti s tim nevidljivim neprijateljem koji ih razara na isturenim stražarskim položajima? Kako se boriti s tim nepredvidivim mučiteljem koji ih opsjeda u rovovima koje su sami iskopali, razmišljajući iskopavaju li zemlju i kamen za zaštitu ili za vlastitu grobnicu? Naš zadatak je bila borba za njihov fizički opstanak, ali i borba s njihovim odbjeglih mislima i odlutalim pogledima. Naša danonoćna prisutnost u njihovim životima i življenje njihovih života širilo je duh povjerenja i sigurnosti. Danima, mjesecima, godinama. I to je bio rat. Rat teži od rata, rat koji je moj sanitet dobio.

Savjest

Prije gotovo 2500 godina, Ksenofan, i sam iskusan vojnik i zapovjednik trupa, napisao je da je siguran kako “pobjedu u ratu ne odnose brojnost ili snaga, nego ona vojska koja u borbu pođe jača u duši”.

Tih ranih ratnih dana imali smo vrlo malo, uglavnom protupješačkog, oružja. Ni cijelu pušku po glavi vojnika. Cijela bojna, koja je brojila do tri stotine ljudi, imala je najviše tri protuoklopne granate. Rijetki vojnici su je znali koristiti. Trebala je vještina i hrabrost za slaganje, ciljanje, aktiviranje i ispaljenje. Nitko od njih nikada, osim tzv. školskog vježbenog uzorka, nije ispalio “zolju”. Poput najdragocjenije stvari, poput dragog živog bića, tri suborca su čuvala svoje oružje, osjećajući se povlaštenim što im je povjerena u našem naoružanju tako rijetka naprava.

Od straha da ne pogodi, od strepnje da ne promaši, od želje da pogodi u srce tenka M 84, Ilko je poslije pričao kako je drhtao poput grane na vjetru, da je čuo srce kako mu bubnja u glavi i jedva se obuzdavao da ne krikne. Nije znao kako si olakšati, kako ruku učiniti sigurnom. Sva snaga i koncentracija bila je usmjerena na pogodak. Strah od smrti tog trenutka za njega nije postojao. A trebalo sa približiti tom tehnološki najmodernijem čeličnom čudovištu koje su posjedovale rijetke svjetske vojne velesile. A vojska koja je osvajala našu zemlju, prema vrsti i količini oružja bila je jedna od njih. Ilkov cilj bio je prvi u nizu od tri tenka koji su naizmjenično ispaljivali granate prema šibenskom mostu. Pogoditi prvog značilo je bar privremeno spriječiti osvajanja tisućljetnog hrvatskog grada Šibenika i onemogućiti neprijatelju da prekidom komunikacije

jadranske magistralne ceste spoji već okupirana područja u šibenskom zaleđu i Kninu s obalom Jadranskog mora. Prevelika je odgovornost bila na Ilku.

Svi koji smo bili u zaklonu na drugoj strani mosta, osluškivali smo svaki šum napinjući se vidjeti svaki treptaj svjetlosti u noći, brojeći sekunde kad će se dogoditi, kada će puknuti, kada će bljesnuti. Sjećam se da su mi zubi i prsti bili potpuno utrnuti od čvrstog zagriža i grčevito stisnutih šaka. Kao da je “zolja” bila u mojim rukama, kao da unaprijed dijelim odgovornost za promašaj, za razdvajanje sjeverne od južne Hrvatske, kao da će svijet nestati ako se plamen ne pojavi tamo gdje ga svi očekujemo.

I baš kada su prasak i plamen, nastali u srazu eksploziva s teškim metalom, ispunili nebo iznad nas, trgnula me i probudila griznja savjesti zbog neizdrživa nagona za uništenjem i neshvatljive nebrige za Ilkov život. Tko je od nas u proteklim minutama uopće pomislio na Ilka?! Bio je samo izvršitelj bez imena i prezimena.

Još su se kratko vrijeme čuli rafali iz teških tenkovskih mitraljeza. A onda je sve stalo. Zavladao je tišina, činilo mi se gora od napetosti što nas je učinila neljudskim bićima. Ili je možda pokazala da smo postali pravi profesionalci? Nikada neću znati jesam li se tog trena tješila tražeći dobre razloge za nebrigu ili sam nas pravdala pred običnom ljudskom savješću što je tih trenutaka pokleknula pred višim ciljevima.

Svi su živi. Samo Ilko treba doktoricu.

Važno je da si živ, pomislila sam kad se izgreben, otečen, ljubičasta lica i zatvorena oka pojavio preda mnom. Glasno je govorio. Vidjela sam da se napreže čuti što govorim. Vjerojatno je detonacija u blizini izazvala zaglušnost, rupturu bubnjića ili je, u najgorem slučaju, iz nekih razloga nastupila lezija n. acusticus. Asimetriju lica i zatvoreno oko pripisala sam jakom edemu i hematomu u predjelu lijeve zigomatične regije. Osim krvarenja iz nosa i sitnih ogrebotina po koži lica, nisam zapazila otvorenih rana i vidljivih prijeloma. Brinulo me krvarenje iz nosa jer je moglo biti znak ozljede maksilarnog sinusa.

Procjena je bila teška. Zigomatična kost prema anatomskim odno-

sima s čeljusnim, čeonom i temporalnom kosti, predstavlja važnu vezu kostiju lica s lubanjskim. Upravo zbog toga i prema patoanatomskim i patofiziološkim poremećajima koji mogu nastupiti, ozljede zigomatične kosti spadaju u relativno teške ozljede. Mogao je imati unutrašnji prijelom kosti, ozljedu mekih tkiva – mišića za žvakanje, n. facialisa, n. trigeminusa, n. acusticusa, kontuziju očne jabučice, uha ...

Bučno mi je, teže otvarajući usta, ispričao što se dogodilo. Bio je preblizu tenka čije je gusjenice pogodio i tako ga onesposobio. Sekundarni projektili od krhotina kamenja, granja i djelića tenkovskog čelika zasuli su ga po licu prije nego ga je detonacija odbacila na kamen, i opet na lice. Nije bio bez svijesti, što inače nije rijetko kod ozljeda jagodične kosti kod kojih se djelovanje sile prenosi od jagodične kosti na kosti lubanje i na taj način izaziva potres mozga. Nije imao znakove šoka ni respiratornih poremećaja, kardiopulmonalno je bio potpuno stabilan. Niti malo uznemiren, mirniji od mene same. Jedino se tužio na bolove pri otvaranju usta i otežano otvaranje usta, glavobolju, šum u ušima i blagu vrtoglavicu. Mučninu i nagon na povraćanje nije imao. Pažljivo palpirajući lice, nisam osjetila uleknuća na kostima ni nepravilnosti iznad zglobnih površina. Ispod natečenog kapka uočila sam subkonjukivalno krvarenje, ali bez vidljive laceracije. Imao je poremećaj oštine vida, vjerojatno zbog jakog edema, ali bez diplopije. Znala sam da se definitivna dijagnoza neće moći postaviti bez rentgenske snimke i pregleda maksilofacijalnog kirurga i oftalmologa. Pažljivo sam mu čistila ogrebotine pune zemlje i sitnih krhotina i obilno ispirala vodikovim peroksidom. Antiseptički jodni oblozi na sterilnim gazama su ga pekli, a godio mu oblog fiziološke otopine na natečenom kapku. Kad sam završila toaletu rana, još jednom sam isprala oko fiziološkom otopinom i aplicirala antibiotsku mast u područje recesusu konjunktive. Iako nisam mogla razlučiti radi li se o prijelomu jagodične kosti, imobilizirala sam gornju čeljust zavojem u vidu pračke i zatvorila oko okluzivnim zavojem. Dala sam mu peroralno analgetik i blagi sedativ. Umiren, zatvorio je oči. Ništa nije govorio. Osjećala sam da se vraća u protekle sate pripreme akcije, pogotka, detonacije i ranjavanja. Da prebire po slikama na kojima je bio glavni lik. Da gleda kako druga dva tenka pale motore, pokreću gusjenice i vraćaju se u bazu. Do sljedećeg pokušaja. U podne smo ga odveli

u šibensku bolnicu. Na rentgenskoj snimci vidjela se tek nježna linearna sjena koja je označavala frakturnu pukotinu na zigomatičnoj kosti, ali bez pomaka i slobodnih fragmenata. Bolovi i teško otvaranje usta bili su posljedica jake kontuzije i edema nastalog zbog velikog hematoma koji je prožimao meka tkiva lica. Na rožnici su našli dvije erozije koje su zaostale nakon ozljede oštrim, tek mikroskopski uočljivim krhotinama metala. Edem kapka također je bio posljedica kontuzije. Na bubnjiću su zapazili samo blagu hiperemiju kao posljedicu jake akustične traume. Rupture nije bilo. Ni neurolog nije zapazio ispad u području ogranaka n. facialisa. Nijedna ozljeda nije zahtijevala bolničko liječenje i Ilko se vratio na kućno liječenje. Ubrzo i na ratište. Ostalo je još tenkova koji su željeli prepoloviti našu zemlju, a sada smo imali ratnika koji je, osim sa “školskim” uzorkom, imao iskustvo i s bojnim.

Mnoge okolnosti do kraja rata učinile su nas bliskim prijateljima koje veže neraskidiva veza što je zovu “ratnim drugarstvom”.

Danas kad stojim pred njegovom kćeri koju zovu mojim imenom, osjetim nelagodu što ću joj jednom kad odraste morati reći kako je postojalo nekoliko minuta, ili možda samo sekunda, istih minuta i sekunda u životu njena oca i mome, kada nismo bili ljudi. Otac će joj lako objasniti i s ponosom ispričati kako tih minuta nije mislio na svoj život već na Domovinu. Ali, kako ću joj ja objasniti da meni u tom času nije bio važan njegov život?! Tko sam ja da tražim i očekujem takvu žrtvu, ma za koji cilj ona bila?! Čime da se opravdam?!

Ali danas se više ne pitam kakvi su to ljudi koji mogu naći cilj vredniji